

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MULOQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Valijonov Ilhomjon Xolmatjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Intellectual fanlar va axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchi

G-mail: ilhomjonvalijonov97@gmail.com, +99899 862-77-88

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish masalasining nazariy-pedagogik asoslari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi muloqot kompetensiyasining mazmuni, tarkibiy tuzilmasi hamda uning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijada muloqot kompetensiyasining motivatsion, kognitiv, amaliy-operatsion va refleksiv komponentlardan iborat ekanligi asoslab berildi hamda ularning o'zaro uzviy bog'liqligi yoritildi. Shuningdek, muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan va integrativ yondashuvlarning metodologik imkoniyatlari aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun kommunikativ ta'lim muhitini yaratish, interaktiv metodlardan foydalanish, refleksiv faoliyatni tashkil etish hamda zamonaviy elektron ta'lim resurslarini qo'llash muhim ahamiyatga ega. Xulosa sifatida, muloqot kompetensiyasi pedagogik faoliyatning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Kalit so'zlar: muloqot kompetensiyasi, kommunikativ kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik muloqot, kasbiy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, nutq madaniyati, refleksiya, pedagogik faoliyat, ta'lim muhiti.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация. В данной статье комплексно анализируются теоретико-педагогические основы развития коммуникативной компетенции у будущих учителей. Основная цель исследования заключается в определении содержания, структуры коммуникативной компетенции и её влияния на эффективность педагогической деятельности. В ходе исследования использованы методы теоретического анализа, сравнения, обобщения и системного подхода. В результате обосновано, что коммуникативная компетенция включает мотивационный, когнитивный, операционально-деятельностный и рефлексивный компоненты, а также раскрыта их взаимосвязь. Кроме того, определены методологические возможности компетентностного, личностно-ориентированного, деятельностного и интегративного подходов в развитии коммуникативной компетенции. Результаты исследования показывают, что для эффективного формирования коммуникативной компетенции у будущих учителей необходимо создание коммуникативной

образовательной среды, применение интерактивных методов, организация рефлексивной деятельности и использование современных электронных образовательных ресурсов. В заключение обосновано, что коммуникативная компетенция является одним из ключевых факторов обеспечения эффективности педагогической деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, коммуникативная деятельность, будущий учитель, педагогическое общение, профессиональная компетенция, компетентностный подход, культура речи, рефлексия, педагогическая деятельность, образовательная среда.

THEORETICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF DEVELOPING COMMUNICATION COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Abstract. This article comprehensively analyzes the theoretical and pedagogical foundations of developing communicative competence in future teachers. The main objective of the study is to determine the content, structure, and impact of communicative competence on the effectiveness of pedagogical activity. The research employs methods such as theoretical analysis, comparison, generalization, and a systematic approach. The results show that communicative competence consists of motivational, cognitive, operational, and reflective components, and their interrelation is substantiated. Furthermore, the methodological potential of competency-based, personality-oriented, activity-based, and integrative approaches in developing communicative competence is identified. The findings indicate that the effective development of communicative competence in future teachers requires the creation of a communicative educational environment, the use of interactive teaching methods, the organization of reflective activities, and the application of modern electronic educational resources. In conclusion, communicative competence is substantiated as one of the key factors ensuring the effectiveness of pedagogical activity.

Keywords: communicative competence, communication competence, future teacher, pedagogical communication, professional competence, competency-based approach, speech culture, reflection, pedagogical activity, educational environment

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim tizimining tubdan yangilanishi, pedagogik jarayonning raqamlashtirilishi hamda innovatsion ta'lim texnologiyalarining keng joriy etilishi o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirmoqda. Zamonaviy o'qituvchi faqatgina o'z fanini chuqur biluvchi mutaxassis bo'lishi bilan cheklanmay, balki ta'lim oluvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ijtimoiy-psixologik muhitni boshqarish, o'quvchilarni motivatsiyalash, hamkorlikka asoslangan ta'limni tashkil etish hamda tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur. Ayniqsa, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ hamkorlikning

to'g'ri yo'lga qo'yilishi o'quv jarayonining natijadorligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, u insonlar bilan doimiy aloqada bo'lishni, muloqot jarayonida o'zaro ta'sir va hamkorlikni talab etadi. Shu sababli muloqot kompetensiyasi bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida markaziy o'rin tutadi. O'qituvchining kommunikativ madaniyati, nutqiy mahorati, empatiyasi, tinglash qobiliyati hamda konflikt vaziyatlarni boshqarish ko'nikmalari uning pedagogik muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy shartlardan hisoblanadi. Bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim tizimining asosiy konseptual yo'nalishiga aylanganligi sababli bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish masalasi ilmiy tadqiqotlarda dolzarb muammo sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki muloqot kompetensiyasi nafaqat pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishning vositasi, balki o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi omil hamdir. Mazkur maqolaning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini yoritish, uning mazmuni, tarkibiy tuzilmasi hamda shakllanishiga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat..

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogika va psixologiya fanlarida "muloqot" tushunchasi shaxslararo munosabatlarning asosiy mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Muloqot insonning ijtimoiy faoliyatini ta'minlovchi jarayon bo'lib, u orqali axborot almashish, fikr bildirish, hissiyotlarni ifodalash, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va hamkorlikni tashkil etish amalga oshiriladi. Shundan kelib chiqib, pedagogik muloqot o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bilim va tajriba almashinuvi, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash jarayonini o'z ichiga oladi. Kompetensiya tushunchasi esa shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga tayyorligi, bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyasi sifatida qaraladi.

Demak, muloqot kompetensiyasi shaxsning turli kommunikativ vaziyatlarda o'zini erkin tutishi, samarali muloqot olib borishi, muloqot jarayonini boshqarishi va

hamkorlikka erishishi bilan tavsiflanadi. Mazkur tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida muloqot kompetensiyasi muhim integrativ sifat sifatida namoyon bo'lib, u pedagogik faoliyatning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'yishi, ta'lim jarayonida ta'sirchan nutqdan foydalanishi, ta'lim oluvchilarning o'quv motivatsiyasini shakllantirishi hamda jamoaviy faoliyatni boshqarish qobiliyatida o'z ifodasini topadi. Shu bilan birga, pedagogik nizolarni oldini olish va ularni konstruktiv hal etish jarayonida ham muloqot kompetensiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Muloqot kompetensiyasi murakkab psixologik-pedagogik hodisa sifatida ko'p komponentli tuzilishga ega bo'lib, ilmiy tadqiqotlarda uning quyidagi asosiy tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatiladi.

Birinchidan, motivatsion komponent bo'lajak o'qituvchining kommunikativ faoliyatga bo'lgan ehtiyoji, muloqot jarayoniga nisbatan ijobiy munosabati hamda hamkorlikka tayyorligi bilan tavsiflanadi. Ushbu komponentning rivojlanganligi pedagogning ta'lim jarayonida faolligini ta'minlaydi, o'quvchilar bilan samarali aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi va uning kasbiy o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, kognitiv komponent muloqotga oid nazariy bilimlar tizimini o'z ichiga oladi. Bu komponent doirasida pedagogik muloqot qonuniyatlari, nutq madaniyati va kommunikativ etika me'yorlari, shaxslararo munosabatlar psixologiyasi, konfliktologiya asoslari hamda kommunikativ strategiya va taktikalar haqidagi bilimlar muhim o'rin tutadi. Ushbu bilimlar bo'lajak o'qituvchiga muloqot jarayonini ongli va samarali tashkil etish imkonini beradi.

Uchinchidan, amaliy-operatsion komponent o'qituvchining muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan amaliy ko'nikma va malakalar majmuasini ifodalaydi. Jumladan, fikrni aniq va ravon ifodalash, faol tinglash, suhbatdoshni to'g'ri anglash, savol-javob texnikasidan samarali foydalanish, o'quvchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, verbal va nonverbal vositalarni

uyg'un qo'llash ushbu komponentning asosiy ko'rsatkichlari hisoblanadi. Bundan tashqari, jamoa bilan ishlash va liderlik qobiliyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, reflektiv komponent pedagogning o'z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish, shuningdek, o'zining kommunikativ tajribasini takomillashtirish qobiliyatini aks ettiradi. Refleksiya pedagogik mahoratning muhim ko'rsatkichi bo'lib, u o'qituvchining kasbiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur komponentlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularning birligi bo'lajak o'qituvchining muloqot kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Muloqot kompetensiyasining pedagogik faoliyatdagi funksiyalari ham ko'p qirrali xarakterga ega. Jumladan, axborot funksiyasi orqali bilim va ma'lumotlar uzatiladi, tarbiyaviy funksiyasi shaxsiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi, motivatsion funksiyasi ta'lim oluvchilarni rag'batlantiradi, regulativ funksiyasi pedagogik jarayonni boshqarishni ta'minlaydi, emotsional-psixologik funksiyasi esa ijobiy psixologik muhitni yaratishga xizmat qiladi. Muloqot kompetensiyasini shakllantirishda turli metodologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, integrativ hamda sistemali yondashuvlar mazkur jarayonning nazariy va amaliy asoslarini belgilaydi. Shuningdek, mazkur kompetensiyani samarali shakllantirish uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bular qatoriga kommunikativ yo'naltirilgan ta'lim muhitini tashkil etish, interaktiv metodlardan keng foydalanish, pedagogik amaliyotni kommunikativ faoliyat bilan boyitish, reflektiv faoliyatni yo'lga qo'yish hamda zamonaviy elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarda muloqot kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta'limning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Muloqot kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibida integrativ sifat bo'lib, motivatsion, kognitiv, amaliy-operatsion hamda reflektiv komponentlarning uyg'unlashuvi asosida shakllanadi. Mazkur kompetensiyaning

rivojlanganligi o'qituvchining pedagogik jarayonda samarali faoliyat yuritishiga, o'quvchilar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yishiga, konfliktli vaziyatlarni boshqarishiga va ijobiy ta'lim muhitini yaratishiga xizmat qiladi. Muloqot kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga yo'naltirilgan, integrativ va sistemali yondashuvlarga asoslanishi lozim. Shuningdek, kommunikativ ta'lim muhitini yaratish, interaktiv metodlarni qo'llash, pedagogik amaliyotni kommunikativ tajriba bilan boyitish, refleksiv tahlilni yo'lga qo'yish hamda elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning muhim pedagogik shart-sharoitlari sifatida e'tirof etiladi. Kelgusida mazkur yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish, elektron ta'lim resurslari asosida muloqot kompetensiyasini rivojlantirishning metodik modelini ishlab chiqish va uni tajriba-sinovdan o'tkazish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayeva Sh.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. – 256 b.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
3. To'xtamurodov A. Theoretical and methodological foundations of preparing informatics teachers for ergonomic activities. – International Journal, 2024. – Vol. 4(10). – P. 205–211.
4. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – New Jersey: Prentice Hall, 1986. – 617 p.
5. Бодалев А.А. Личность и общение. – Москва: Педагогика, 1983. – 272 с.
6. Egamberdiyeva N.M. Pedagogik kompetensiya va innovatsion faoliyat. – Toshkent: Fan, 2018. – 240 b.
7. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels: European Commission, 2020. – 32 p.
8. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 2006. – 352 p.
9. Hasanboyeva O.U. Pedagogika: darslik. – Toshkent: Fan, 2010. – 320 b.
10. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 378 p.